

Технології формування соціальної толерантності в Україні: соціологічний аналіз

Т. Ф. Бірюкова

Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна

УДК 316.647.5 : 303.422.23 (477)

doi: 10.15421/1717146

У статті розглянуто ефективні технології формування соціальної толерантності в Україні. Її актуальність зумовлюється низкою причин, серед яких найбільш вагомими є різке розширення суспільства за економічними, соціальними та іншими ознаками, а також пов'язаний із цим ріст нетерпимості, екстремізму, ксенофобії, загострення соціальних конфліктів тощо. Статтю присвячено дослідженню толерантності як способу соціальної взаємодії та технологіям її формування.

Проаналізовано підходи до розуміння сутності толерантності як соціального феномена, що дозволило виокремити чотири основних підходи: філософський, соціологічний, політологічний і психологічний. Досліджено технології формування соціальної толерантності, серед яких найбільш ефективними є комунікативно-діяльнісні, тренінгові, освітні.

Розроблено методику та інструментарій соціологічного дослідження, що дозволило провести інтернет-опитування й простежити певні тенденції у формуванні соціальної толерантності в студентській молоді.

За результатами дослідження запропоновано найбільш дієві технології формування соціальної толерантності в студентській молоді.

Ключові слова: соціальна взаємодія; взаєморозуміння; толерантна поведінка; соціальна діяльність; діалог; освіта; діяльнісні технології; інформаційно-комунікаційні технології; комунікативно-діалогові; тренінгові технології

Technologies of social tolerance formation in Ukraine: sociological analysis

T. F. Biriukova

Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine

The search of the effective technologies of social tolerance formation in Ukraine is an important scientific and practical problem nowadays. Its relevance is determined by a range of reasons, among which the most significant is a social stratification taking place due to the economic, social and other features that consequently increase the manifestations of intolerance, extremism, xenophobia and aggravate social conflicts. The article is dedicated to the tolerance investigation being a social phenomenon, way of social interaction as well as technologies of its formation.

The various ways of understanding of tolerance essence being a social phenomenon were analyzed allowing to detect four basic approaches evolved in the modern socio-humanitarian knowledge: philosophical approach considers tolerance as an ethical-philosophical norm; sociological one – as a type of social behavior, action and interaction between various social groups and communities; political – as a principle of relationships between representatives of different classes, political parties, ideological views; psychological approach regards tolerance as a personal quality being formed during the process of socialization and developed as a certain socio-psychological behavioral setting.

The key feature of social tolerance is identified which is an active position of an individual, social group or society as a whole, manifested in the corresponding tolerant behavior, rather than passively patient attitude towards certain events. This allows to conclude that tolerance is not identical with indifference and patience as they can not be placed in synonymic series. That is, understanding of social tolerance as patience, indifference, forbearance and unscrupulousness does not correspond to the modern socio-cultural situation. This actualizes the development of special technologies for the social tolerance formation.

Social technologies are a special kind of social activity as a result of which the goal is achieved. Non-technological activity, unlike a technological one, is spontaneous, search-based, and the technology itself provides for an optimal and rational scheme of activity.

Modern technological doctrine formed at the beginning of the 20th century gave a powerful impetus to the development of several directions for understanding and implementing of social technologies, which are now used in all spheres of public life.

Various technologies are considered in the article and their classification is carried out on a number of grounds. From the whole set of technologies of the social tolerance formation, the most effective are emphasized, namely: communicative, interactive, information-communicative, actionable, training and educational.

The methods and tools of sociological research which allowed to detect certain tendencies in the student youth attitude to representatives of different social groups are developed during the course of the study.

The most effective technologies of the student youth's social tolerance formation are suggested according to the results of the research.

Цитування даної статті: Бірюкова Т. Ф. Технології формування соціальної толерантності в Україні: соціологічний аналіз / Т. Ф. Бірюкова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – № 11. – С. 42-49.

Citation of this article: Biriukova, T. F. (2017). Tekhnolohii formuvannia sotsialnoi tolerantnosti v Ukraini: sotsiolohichniy analiz [Technologies of social tolerance formation in Ukraine: sociological analysis] *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 20 (11), 42-49.

Received: 11.10.2017

Accepted: 12.11.2017

Keywords: social interaction; mutual understanding; tolerant behavior; social activity; dialogue; education; actionable technologies; communicative and interactive technologies; training technologies

Технологии формирования социальной толерантности в Украине: социологический анализ

Т. Ф. Бирюкова

Запорожский национальный университет, Запорожье, Украина

Поиск эффективных технологий формирования социальной толерантности в Украине является на сегодняшний день важной научной и практической проблемой. Ее актуальность обусловлена целой серией причин, среди которых наиболее значимыми является резкое расслоение общества по экономическим, социальным и другим признакам, а также связанный с этим рост нетерпимости, экстремизма, ксенофобии, обострение социальных конфликтов. Эта статья посвящена исследованию толерантности как социального феномена, как способа социального взаимодействия, а также технологиям ее формирования.

Проанализировано различные подходы к пониманию сущности толерантности как социального феномена, что позволило выявить четыре основных подхода, которые сложились в современном социогуманитарном знании: философский, социологический, политологический, психологический. Каждый из подходов акцентирует внимание на разных проявлениях социальной толерантности. Рассмотрено технологии формирования социальной толерантности, среди которых наиболее эффективными являются коммуникативно-деятельностные, тренинговые, образовательные.

Разработано методику и инструментарий социологического исследования, которое позволило выявить определенные тенденции толерантного отношения студенческой молодежи к представителям различных социальных групп.

По результатам исследования разработаны рекомендации по оптимизации технологий формирования социальной толерантности у студенческой молодежи.

Ключевые слова: социальное взаимодействие; взаимопонимание; толерантное поведение; социальная деятельность; диалог; образование; деятельностные технологии; информационно-коммуникационные; тренинговые технологии

Постановка проблеми. Важливість процесу формування соціальної толерантності визначається тим, що взаєморозуміння є соціальною і особистісною цінністю, оскільки дозволяє забезпечити необхідну для підтримання й розвитку життєдіяльності суспільства взаємодію між людьми. Відсутність взаєморозуміння призводить до руйнації цілісності суспільних зв'язків і, як наслідок, до саморуйнації особистості (агресія, спрямована на інших, може обернутися для людини втратою почуття безпеки, розвитком фрустрації). Наявність взаємодії, заснованої на порозумінні, навпаки, сприяє виробленню в індивіда почуття безпеки, впевненості у власних діях, розвитку ціннісних настанов особистості. Без формування толерантної поведінки в суспільстві може відбуватися зіткнення цивілізації, культури, релігії, етносів, націй, соціальних груп, у наслідок чого люди можуть просто винищити один одного. Отже, толерантність стає не лише популярним терміном, соціальним ідеалом, але й умовою виживання.

Чисельні соціологічні дослідження й повсякденна практика переконує, що однією з характерних рис сучасного українського суспільства є прискорене зростання інтолерантної поведінки. Це викликано, на нашу думку, глибокими кризовими явищами, що спіткають українське суспільство останніми десятиліттями. Наслідком кризи є безробіття, тотальне зuboжіння людей, падіння рівня й якості життя, що позначається на їхньому соціальному самопочутті, з'являється нетерпимість, озлоблення, підвищена агресивність. У масовій свідомості виникає негативізм і агресія щодо ін-

шої думки. Але демократичне суспільство характеризується зовсім іншими якостями соціальних індивідів. Це, перш за все, толерантність поглядів та суджень людей. Отже, розвиток демократичного гуманістичного суспільства неможливе без формування, розвитку й підвищення рівня толерантності сучасної людини.

Аналіз досліджень і публікацій. На початку варто зауважити, що феномен соціальної толерантності є предметом міждисциплінарних досліджень. Він розглядається майже в усіх соціогуманітарних науках: філософії, соціології, психології, політології, педагогіці тощо. Аналіз публікацій за означеною проблематикою дозволив виокремити низку підходів щодо сутності соціальної толерантності та технологій її формування.

Філософський підхід поданий працями Ю. Габермаса, В. Лекторського, В. Сітарова, М. Смагіна та ін. У філософії толерантність в основному розглядається з позицій морального імперативу й визначається як терпимість до різних поглядів, звичаїв, звичок тощо. Певні положення щодо ролі й місця соціальної толерантності в суспільному житті містяться в працях О. Хьоффе, Б. Гершунського, В. Петровського та ін.

Соціологічний підхід щодо розуміння толерантності був започаткований представниками західної соціології, зокрема Е. Дюркгеймом під час розробки категорії «солідарна солідарність». У рамках конфліктологічної парадигми (К. Болдуін, Р. Данедорф, Л. Козер, А. Здравомислов) толерантність розглядалася як один із способів упередження соціальних конфліктів. У теорії соціальної

дії (М. Вебер, Т. Парсон) толерантність подана як система норм соціальної взаємодії. Толерантна поведінка розглядалася також у рамках дослідження соціальної диференціації та стратифікації як можливість узгоджувати взаємодію між різними соціальними верствами. У цьому контексті вона висвітлювалася в працях П. Сорокіна, Н. Коваліско, О. Куценко, О. Шкаратана та ін.

Толерантність в політичній науці досліджувалася С. Смеляновим, Є. Богдановим, В. Зазикіним, М. Мчедловим та ін. Цей феномен у політичному контексті вони визначали як прийняття, визнання й повагу політичних конкурентів, їх поглядів, програм, заходів при взаємному прагненні суб'єктів соціальної взаємодії (націй, держав, класів, політичних партій, організацій тощо) реалізувати свої інтереси й цілі, пов'язані із збереженням або послабленням (поваленням) існуючої влади, а також із зміною їх статусу в суспільстві, якщо це не суперечить ідеям безпеки та демократії.

У психологічній літературі досить широко обговорюється сутність, зміст і показники толерантності. До проблеми толерантності в різні періоди зверталися видатні західні та російські і вітчизняні психологи О. Асмолов, О. Донченко, Г. Кожухар, О. Леонтєв, А. Маслоу, Г. Олпорт, Л. Рюмшина, Г. Солдатова та ін. Так, А. Асмолов, Г. Солдатова, Л. Шайгерова розглядали толерантність як характеристику особистості; Г. Олпорт, Є. Ашихміна, І. Гріншпун, Г. Заболотна, І. Філінберг – як особистісну якість індивіда, готовність діяти відповідним чином, тобто сприймати іншого таким, як він є, взаємодіяти з ним, визнавати його права на власну думку, позицію, інший стиль поведінки.

Аналізуючи стан наукової розробленості проблеми толерантності в закордонній та вітчизняній науковій літературі, можемо зробити висновок, що дана проблема вивчалася з різних позицій і підходів: філософського – як етико-філософська норма; політологічного – як принцип взаємовідносин між представниками різних класів, політичних партій, ідеологічних поглядів; соціологічного – як тип соціальної поведінки, дії і взаємодії між різними соціальними групами і спільнотами; психологічного – як особистісна якість індивіда, що проявляється у формі соціально-психологічних установок на певну поведінку.

На основі аналізу визначених підходів можна виділити 4 основні категорії соціальної толерантності: 1) толерантність як певна філософія буття; 2) як ціннісна якість особистості; 3) толерантність як культура свідомості; 4) як відношення до конкретної дійсності, що проявляється в реальній соціальній поведінці. Відсутність єдиної точки зору стосовно поняття «соціальна толерантність» свідчить про складність даного феномена і необхідність подальшого його дослідження. Особливо це

стосується технологій формування соціальної толерантності.

Соціальні технології як система засобів організації та впорядкування доцільної соціальної діяльності розглядалися в працях В. Іванова, В. Патрушева, В. Подшивалкіної, М. Туленкова, Ю. Сурміна та ін. Останніми роками соціальні технології почали впроваджуватися майже в усі сфери суспільного життя, отже, стали об'єктом соціологічного аналізу. Технологізація процесу формування соціальної толерантності доволі широко подана в працях О. Хижняка. Автором опубліковано монографію та низку статей щодо соціальної толерантності, у тому числі запропоновані деякі технології формування даної якості. Проте проблематика дослідження технологій формування соціальної толерантності поки що не набула широкого розповсюдження.

Метою дослідження є визначення сутності соціальної толерантності як виду соціальної взаємодії та виявлення найбільш ефективних технологій її формування в умовах трансформації українського суспільства. Завданнями статті є визначення сутнісних рис та ознак соціальної толерантності, здійснення класифікації технологій формування соціальної толерантності та розробка рекомендацій щодо впровадження найбільш дієвих технологій.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що толерантність є соціальним феноменом, під час визначення якого потребує уточнення самого поняття «соціальне», яке неоднозначно трактувалося в соціологічній думці. У розкритті сутності соціального зараз найбільш розповсюдженим є підхід, згідно з яким природа соціального не просто розуміється як діяльнісна або комунікативна, а диспозиційно-комунікативна. При цьому диспозиційність вміщує соціальне в загальну структуру світу й забезпечує адекватне концептуальне розуміння його специфіки [2, с. 54]. На думку В. Ядова, соціальне є результатом взаємодії людей і детермінується відмінностями їх місця й ролі в конкретних соціальних структурах, що у свою чергу проявляється в різних відношеннях індивідів і груп щодо один одного, щодо свого становища у суспільстві та щодо явищ і процесів суспільного життя [11, с. 26]. Отже, толерантність як тип взаємодії між індивідами апіорі є соціальною. Соціальність притаманна толерантності на двох рівнях: особистісному та інституціональному. На особистісному рівні толерантність – це характеристика особистості, її інтегративна якість, що вміщує пізнавальний, емоційно-оціночний, поведінковий компоненти й визначає активну моральну позицію у взаємодії з людьми незалежно від їх культурної та соціальної приналежності, національності, віросповідання, освіти, віку, професії тощо. На інституціональному рівні толерантність притаманна процесам соціальної взаємодії, що мають характер міжкультурного контакту (відношення між різними

етносами, національностями, релігійними групами й конфесіями, соціальними стратами та інше) [4, с. 59].

До теперішнього часу поняття «соціальна толерантність» вкрай рідко зустрічається в наукових працях на відміну від терміна «толерантність», який є широко вживаний. При цьому його розуміння також неоднозначне. Деякі дослідники розглядають соціальну толерантність як видову характеристику толерантності серед інших видів: політичної, релігійної, національної та ін. Інші (наприклад, І. Крейн [5]) соціальну толерантність розглядають у межах метапідходу як особливий гносеологічний вимір толерантності. У такому розумінні соціальна толерантність уміщує в себе етнічну, релігійну, національну, расову, політичну, культурну та інші види толерантності. Російський учений О. Асмолов розглядає толерантність як соціальну норму, принципи міжособистісних і міжгрупових відносин, умову збереження людського різноманіття і ефективної взаємодії між ними [1].

З огляду на зазначене вище соціальна толерантність – це здатність встановлювати й зберігати спільність з людьми, між якими існують соціальні відмінності, при умові, що останні не протирічать прийнятним у певному соціумі моральним і правовим стандартам; це здатність без агресії сприймати і приймати думки, поведінку, форми самовираження й образ життя інших людей чи соціальних груп, які відрізняються від своїх власних.

Сутнісною ознакою соціальної толерантності є активна позиція індивіда, соціальної групи чи суспільства в цілому, а не пасивно-терпиме ставлення до суспільних подій. Те, що порушує загальнолюдську мораль, цінності, правила, основоположні принципи людського співіснування – не повинно сприйматися толерантно. Підкреслимо, толерантність не тотожна байдужості й терпимості. Розуміння соціальної толерантності як терпимості, байдужості, поблажливості не відповідає сучасній соціокультурній ситуації. Саме на це звертає увагу І. Гріншпун. Він стверджує, що «соціальна толерантність аж ніяк не безпринципність, не просто можливість ужитися з усіма, прийняти все, що існує в дійсності, а глибоке переконання у необхідності існування іншого, особливого, без якого неможливо існування цілісності» [3, с. 56].

Соціальна толерантність – це сильна, об'єктивно позитивна й вигідна якість для сторони, що її проявляє, оскільки передбачає повагу не тільки до чужих цінностей, думок, переконань, образу життя, але й розширенню кола власних цінностей за рахунок діалогу з представниками інших культур, позицій, орієнтацій. Саме активність соціальної толерантності й визначає моральний і демократичний розвиток суспільства.

Для соціологічного вивчення толерантності велике значення має аналіз її функцій, реалізація яких свідчить про певний рівень толерантності в

кожному суспільстві. Серед функцій соціальної толерантності слід відзначити такі: соціально-інтеграційну; гуманітарну; регулятивну; функцію ідентифікації та функцію групоутворення. Вони проявляються на різних рівнях соціальності й забезпечують різні форми функціонування соціуму. На інституціональному рівні соціальна толерантність забезпечує стабільність суспільства й профілактику соціальних конфліктів; можливість зарахування в систему сучасних гуманітарних цінностей і подолання суперечностей між міжнародними нормами, які регулюють толерантні відношення, і реальною діяльністю в політичній, ідеологічній та культурній сферах; створення ціннісно-нормативної бази для виховної роботи, формування позитивних ідеалів. На груповому рівні соціальна толерантність забезпечує упередження групових конфліктів, формування й підтримку стабільності групи, створення іміджу групи, формування основ для залучення до неї нових членів. На особистісному рівні соціальна толерантність сприяє зменшенню числа, об'єму й характеру міжособистісних конфліктних ситуацій, формуванню позитивного ставлення до життя, упередженню агресивних форм взаємодії, у тому числі протиправного характеру.

Соціально-політичні й економічні особливості української дійсності актуалізували проблему формування толерантності в широких верствах населення. Це диктується необхідністю забезпечення соціальної злагоди, безпеки держави й особистості в умовах сучасного полікультурного, поліетнічного, поліконфесійного українського суспільства й потребує розробки й впровадження системи технологій конструювання індивідуальної і групової толерантної поведінки. За визначенням М. Туленкова, Ю. Сурміна, «соціальні технології у широкому сенсі цього поняття – це особливий вид соціальної діяльності, у результаті якої досягається встановлена раніше мета та змінюється об'єкт діяльності. Нетехнологічна діяльність на відміну від технологічної має спонтанний, пошуковий характер, а технологія передбачає оптимальну й раціональну схему діяльності. Соціальні технології присутні практично в усіх напрямках соціальної динаміки: індивідуальної, групової та міжгрупової взаємодії» [9, с. 18].

Сучасна соціально-технологічна доктрина, яка сформувалася на початку ХХ ст., розвинула декілька напрямів практичного осмислення й впровадження соціальних технологій. Перший напрям практичної технологізації був пов'язаний зі спробами реалізації моделі розвитку суспільства, побудованого на принципах так званої зрівняльної справедливості (радянська модель). Другий напрям був реалізований у найбільш розвинених країнах Західної Європи та Північної Америки. Він пов'язаний із розвитком ринкових відносин і демократії, які забезпечили зняття соціальних конфлік-

тів, розвиток середнього класу, зниження рівня й звуження масштабів бідності, а також підвищення рівня соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством. У 60-ті роки ХХ ст. значно розширилося використання соціальних технологій і зросло їх різноманіття, що й сприяло технологізації й гуманізації перш за все соціальної сфери, державного управління й місцевого самоврядування.

Соціальні технології дуже різноманітні. Це обумовлено багатоманітністю соціального світу і соціального життя. Розмаїття соціальних технологій потребує здійснення їх класифікації. За масштабами об'єкту, на який буде здійснюватися вплив, можна виокремити технології глобального характеру. За сферами застосування соціальні технології поділяються на виробничо-економічні, суспільно-політичні, духовно-культурні тощо. Останнім часом широко розповсюдився такий поділ на сфери, як бізнес, державне управління і третій сектор, тобто діяльність некомерційних структур і державних організацій. Можна також класифікувати соціальні технології за об'єктом і предметом, за результатом, отриманим унаслідок їх застосування. Фахівці в галузі соціального управління виокремлюють технології пошуку стратегії управління, персонального менеджменту, соціального моделювання й прогнозування. Крім того, вони виокремлюють інноваційні, інформаційні технології, технології, спрямовані на перетворення й розвиток соціальних систем [9, с. 26]. За характером вирішуваних завдань виокремлюють універсальні й специфічні соціальні технології. Як бачимо, класифікація соціальних технологій не має меж. Скільки ми будемо обирати критеріїв для класифікації, стільки ж можна визначити видів соціальних технологій. Що стосується безпосередньо технологій формування соціальної толерантності, ми виокремили такі: комунікативно-діалогові, діяльнісні, інформаційно-комунікаційні, психологічні, педагогічні, освітні, тренінгові.

Розглянемо деякі із означених технологій більш детально. Діяльнісні технології формування соціальної толерантності – це процес послідовного, покрокового, розробленого на науковій основі вирішення поставленого завдання, яке має організаційну й соціальну значимість, а саме формування толерантної поведінки. Сутність цієї технології полягає у зарахуванні індивіда у взаємодію і співробітництво на основі сумісної продуктивної діяльності, яка має соціальну значимість і визнання. Соціальною умовою виникнення смислових установок толерантності є зміна соціальної позиції кожного із учасників сумісної діяльності, яка забезпечує розширення меж сприйняття й розуміння сумісних дій. Реалізуючи новий соціальний вплив у партнерстві з іншою людиною, соціальний індивід отримує можливість подивитися на будь-яку ситуацію «очима партнера» і краще розібратися у її перевагах і недоліках. Завдяки зацікавленості в

спільному результаті партнери виявляються спроможними не тільки краще зрозуміти один одного, але й прийняти спільні рішення, виробити спільні думки й погляди, переконатися в перевагах толерантної поведінки, пізнати смисл повождення відповідно до норм толерантної взаємодії.

Створення й підтримка відкритих і доступних для участі кожного учасника взаємодії соціальних практик, чи то громадські акції, заняття спортом, мистецтвом, сумісна професійна чи навчальна діяльність, є необхідною умовою впровадження діяльнісних технологій. Однак їх ефективність буде високою лише під час дотримання двох умов. По-перше, соціальні дії повинні бути важливими, суспільно значущими, отримувати визнання; по-друге, учасники взаємодії повинні прийняти відповідальність за свої дії.

Отже, залучення індивіда у різноманітні форми громадської активності є оптимальною умовою застосування діяльнісних технологій формування соціальної толерантності. Створення соціальних, економічних, правових, психологічних умов для зарахування всіх груп населення в творчу діяльність задля поліетнічної, різноконфесійної, політично плюралістичної української держави, яка забезпечить самореалізацію кожного громадянина, – одна з основоположних умов формування соціальної толерантності.

Особливу увагу слід приділяти в цьому аспекті молоді й підліткам як потенційним групам ризику. Адже підлітково-молодіжна спільнота, як відомо, – це маргінальна соціальна група в структурі суспільства. Підлітки вже не діти, але ще й не дорослі. Вони шукають свій шлях, визначаються із своїми життєвими принципами, цінностями, обирають спосіб життя. Їх переконання динамічні, нестійкі, часто знаходяться під впливом або стереотипів, або маніпулятивних технологій. У ситуації соціальної кризи їх легко «підбити» на інтолерантні вчинки.

З огляду на конкретні технології формування соціальної толерантності, слід розглянути освітні технології, але в самому широкому сенсі поняття «освіта», не обмежуючи їх вузькими межами спеціально організованих навчальних занять. На теперішній час у контексті соціальної толерантності найбільш популярними є технології полікультурної освіти, яка спрямована на збереження й розвиток усього розмаїття культурних цінностей, норм, зразків і форм діяльності, існуючих у даному суспільстві, і тих, що базуються на діалозі і взаємодії різних культур. Технології полікультурної освіти інтегрують різні соціальні групи на засадах загальних цінностей, які поділяються усіма й об'єднують їх в диференційованому суспільстві в єдине ціле. Вони покликані стати ефективним механізмом розбудови України як гуманного й демократичного суспільства саме на основі формування толерантної свідомості молодих українців.

Засобами реалізації технології полікультурної освіти є і сам зміст освіти, і організація навчальних занять, і спеціальні дидактичні вправи. Так, наприклад, у зміст освіти (дисципліни «Міжкультурна комунікація», «Українська та зарубіжна культура», «Соціокультурний розвиток людства» тощо) необхідно уміщувати інформацію про різні культури й культурні процеси. Під час організації навчальних занять використовувати особистісно-орієнтовані технології формування культури міжособистісного спілкування в проблемно-пошукових групах при виконанні спеціально підібраних дидактичних вправ. Особливими характеристиками технологій полікультурної освіти є діалог, співробітництво, діяльнісно-творчий характер процесу навчання, направленість на захист індивідуального розвитку суб'єкта навчання (учня, студента), надання йому вільного захищеного простору для прийняття самостійних рішень, різноманітність способів, форм і прийомів творчого самовираження особистості в її культурній ідентифікації. У результаті застосування полікультурної освіти як технології формування соціальної толерантності студент ВНЗ буде мати компетентності міжкультурної комунікації, компетентності порівняння й осмислення культурних розбіжностей, виражених у нормах, цінностях, поведінці представників різних культур.

Значне місце серед технологій формування соціальної толерантності належить тренінговим технологіям. Тренінгові технології – це система діяльності щодо опрацювання певних алгоритмів дій і способів вирішення типових пізнавальних, управлінських завдань чи соціальних ситуацій у ході спеціально організованих занять (тренінгів) [8, с. 1239]. Тренінг вважається важливою складовою частиною соціально-психологічної програми розвитку толерантності в людини. Як приклад можна навести тренінг «Толерантний світ», розроблений Н. Ковальчишиною. Він націлений на опрацювання специфічних і типових для молоді рольових ситуацій, сприяння формування навичок толерантної поведінки, навичок самопізнання психологічних особливостей, конструктивного врегулювання конфліктів, виходу із стресових ситуацій. У ході тренінгу відбувається поетапне освоєння навичок толерантної соціальної поведінки в процесі взаємодії з іншими людьми, навичок емоційної стабільності, доброзичливості, терпіння, соціальної відповідальності [6, с. 228].

Розглядаючи класифікацію технологій формування соціальної толерантності, слід звернути увагу на інформаційно-комунікаційні технології, які забезпечують розвиток, збереження єдності й спільності в сучасному суспільстві. Водночас вони породжують ризики застосування маніпулятивних технологій управління свідомістю особистості й суспільства, стаючи причинами їх деформації, зниження толерантності й нарощування ворожості

між різними культурними групами. Запобіжником щодо впливу маніпулятивних технологій, які часто використовуються засобами масової комунікації, може стати формування соціально-критичного мислення, яке є могутньою зброєю попередження можливостей маніпулювання свідомістю людини. Наприклад, такі міжнародні організації, як Рада Європи, ЮНЕСКО та інші, як актуальні завдання ставлять просвітництво й освіту молоді а галузі ЗМІ. Технології медіа-освіти забезпечують необхідний рівень культури користування інформаційними та іншими можливостями електронних засобів комунікації, сприяють формуванню толерантності й зниженню ризиків виникнення ксенофобії.

Значне місце у формуванні толерантної поведінки серед молоді займають педагогічні (виховні) технології, або їх ще називають соціально-педагогічні. Соціально-педагогічні технології, направлені на формування толерантності особистості, є системою процедур, способів і методів педагогічного впливу на молоду людину з метою вироблення в неї вміння організувати себе, налагоджувати нормальні стосунки в сім'ї, навчальному закладі, у середовищі однолітків.

У рамках цього дослідження було проведено інтернет-опитування, орієнтоване на студентську молоддь. Це опитування не є репрезентативним і не відображає об'єктивної соціальної реальності, а скоріше висвітлює деякі тенденції щодо досліджуваної проблеми. Нами був розроблений інструментарій, який складався з трьох блоків. У перший блок анкети увійшли питання, направлені на перевірку загального рівня толерантності (релігійної, етнічної, національної, культурної) студентської молоді, їх розуміння толерантності як соціального явища, установки на толерантну поведінку, як на рівні визнаної соціальної норми, так і на рівні емоцій і почуттів, що проявляються стосовно різних соціальних груп. Запитання другого блоку спрямовані на виявлення факторів, які найбільше впливають на формування толерантності особи. Третій блок присвячено виявленню найбільш ефективних технологій формування соціальної толерантності.

Презентуємо деякі результати опитування. Так, на питання «як ви вважаєте, проблема толерантності є актуальною для українського суспільства, її треба піднімати, обговорювати, висвітлювати у ЗМІ?» 42 % з інтернет-опитаних студентів відповіли, що проблема є актуальною, 36 % вважають, що проблема толерантності не є актуальною для України, 22 % не визначилися щодо оцінки актуальності даної проблеми. На питання «чи відчуваєте ви, що останнім часом зростає напруження між представниками різних за ознаками національності, релігії, культури, поглядів тощо соціальних груп?» 16 % опитаних відповіли, що зростає сильно, 53 % вважають, що напруження зростає помірно, третина 31 % – напруження не зростає. На питання

анкети «чи зіштовхувалися ви із проявами расової, релігійної, національної, культурної нетерпимості в українському суспільстві?» 61% студентів стверджують, що ніколи не зіштовхувалися із подібними фактами, кожен п'ятий респондент (21 %) відповів, що інколи був свідком подібної поведінки, а 14 % зазначили, що часто зіштовхувалися із проявами расової, релігійної, національної, культурної нетерпимості в українському суспільстві. Цікавим з точки зору досліджуваної проблематики, на нашу думку, є питання «чи надасте ви значення національній, етнічній, расовій, релігійній приналежності людині, з якою спілкуєтесь?», адже одна справа – оцінювати сторонні факти, інша – власну поведінку. На це запитання 98 % опитаних відповіли, що не надають значення подібним речам, а 2 % сказали, що не визначилися із відповіддю. Щодо ставлення до міжнаціональних шлюбів студентська молодь налаштована цілком толерантно. Так, 84 % опитаних ставляться позитивно, 14 % – байдуже, і лише 2 % налаштовані негативно до подібних шлюбів.

Проаналізуємо результати відповідей другого блоку анкети. На питання «як ви вважаєте, чи потрібно спеціально формувати в молоді толерантну поведінку?» 62 % студентів, узявши участь у опитуванні, вважають потрібно, 20 % – не потрібно, 18 % – не визначилися остаточно. Отже, з огляду на те що більшість опитаної студентської молоді в цілому не розглядає міжетнічні, міжнаціональні, міжрелігійні, міжкультурні відносини в українському соціумі як гостру соціальну проблему, проте вважає за необхідне спеціально формувати в молоді толерантну поведінку. Щодо технологій, які будуть найефективніше сприяти формуванню толерантної поведінки молоді, 64 % опитаних вважають, що це спеціально організовані тренінги, 42 % – безпосередня взаємодія у спільній діяльності із представниками інших за расою, національністю, релігійними поглядами, культурними уподобаннями тощо груп, 28 % – толерантне ставлення один до одного у колі безпосереднього спілкування, 23 % – інтерактивні форми навчання, такі як дискусії та ділові ігри, і лише 3 % назвали виховні бесіди. Таким чином, емпіричним шляхом (навіть за умови нерепрезентативного опитування) ми отримали підтвердження, що найбільш ефективними технологіями формування соціальної толерантності є тренінгові, комунікативно-діяльнісні та освітні технології. Педагогічні технології, особливо якщо

вони відбуваються застарілими методами (виховні бесіди), не є ефективними.

Висновки. Проведене дослідження демонструє, що формування толерантності у людських відносинах є важливим стратегічним завданням XXI ст. Соціальна толерантність передбачає безмежність шляхів комунікації, створення толерантного соціального простору. Водночас некрітичне ставлення до суперечливих подій відкриває можливість її переродження у вседозволеність і свавілля, що підвищує затребуваність розробки спеціальних технологій формування цього соціального феномена, які роблять цей процес більш впорядкованим і результативним.

Соціальна технологія визначається як розробка методів і методик результативного і раціонального цілеспрямованого соціального впливу на соціальні процеси й системи. Вона застосовується у соціальній практиці для організації людської діяльності, вирішення соціальних проблем і забезпечення ефективного соціального управління. У випадку, коли мова йде про технології формування соціальної толерантності, ми розуміємо логічно впорядковані, послідовні операції, процедури і способи, за допомогою яких досягається бажаний результат, а саме: толерантне суспільство до будь-яких проявів інакості, окрім тих, що заборонені законом.

Проаналізовані у статті технології є лише малою часткою. Для підвищення ефективності технологій формування соціальної толерантності під час їх розроблення й впровадження необхідне врахування всіх соціальних рівнів суспільного буття: загально суспільного, інституціонального, групового, особистісного. На загально суспільному рівні основними технологіями є створення толерантного соціального простору шляхом дотримання прав людини, збереження її честі й гідності, створення умов для задоволення потреб. На інституціональному рівні специфічні технології реалізуються в різних соціальних інститутах – освіті, релігії, суспільному виробництві, сім'ї, ЗМІ тощо. На груповому рівні використовуються комунікативно-діалогові технології (спільні проекти, волонтерство тощо), на особистісному – соціально-психологічні тренінги. За результатами опитування найбільш ефективними технологіями в оцінюванні студентської молоді є ті, що базуються «не на слові, а на ділі», тобто діяльнісні, тренінгові та освітні (але лише ті, що здійснюються інтерактивним шляхом).

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Асмолов А. Г. О смыслах понятия «толерантность» / А. Г. Асмолов, Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова // Век толерантности. Научно-публицистический вестник. – 2001. – № 1-2. – С. 8–19.
2. Гречко П. К. Социальное : истоки, структурные профили, современные вызовы / П. К. Гречко, Е. М. Курмелева. – М. : Рос. полит. энциклопед. (РОССПЭН), 2009. – 437 с.
3. Гриншпун И. Б. Понятие и содержательные характеристики толерантности (к вопросу о толерантности как психическом явлении) / И. Б. Гриншпун // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : сб. научно-метод. статей / Отв. ред. С. К. Бондырева. – М. : МПСИ, 2003. – С. 48-61.
4. Кирилук О. М. Содержание понятия «толерантность» / О. М. Кирилук // Толерантность в современном мире : опыт междисциплинарных исследований : сборник научных статей / под научн. ред. М. В. Новикова, Н. В. Нижегородцевой. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2011. – С. 57-60.
5. Крейн І. Концепція толерантності як універсальної категорії еволюції розуму: метапідхід / І. Крейн // Вісник Національної академії наук України. – 2006. – №11. – С. 22-42.
6. Ковальчишина Н. В. Вплив тренінгових технологій на формування толерантної свідомості студентів / Н. В. Ковальчишина, Г. О. Литвинова // Вісник Одеського національного університету. – 2009. – Т. 14. – № 17. – С. 224-230.
7. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46-54.
8. Овчинникова И. С. Тренинг как технология активного обучения / И. С. Овчинникова, Н. А. Кобзева // Молодой ученый. Международный научный журнал. – 2015. – № 10. – С. 1239-1243.
9. Сурмин Ю. П. Теория социальных технологий : Учеб. пособие / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков. – Київ : МАУП, 2004. – 608 с.
10. Хеффе О. Плюрализм и толерантность : к легитимации в современном мире / О. Хеффе // Философские науки. – 1991. – № 12. – С. 16-28.
11. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности : Учеб. пособие / В. А. Ядов. – 3-е изд., испр. – М. : Омега-Л, 2007. – 567 с.

REFERENCES

1. Asmolov, A., Soldatova, G. & Shaigerova, L. (2001). O smyslakh poniatia «tolerantnost». [On the Meaning of the Concept Tolerance]. *Vek tolerantnosti. Nauchno-publitsisticheskii vestnik*. (1-2): 8-19 (in Russian).
2. Grechko, P. (2009). *Sotsialnoe: istoki, strukturnye profile, sovremennye vyzovy* [Social: origins, structural profiles, modern challenges]. Moskva: (in Russian).
3. Grinshpun, I. (2003). Poniatie i soderzhatelnye kharakteristiki tolerantnosni (k voprosu o tolerantnosti kak psikhicheskoi iavlenii). [The concept and content characteristics of tolerance (to the question of tolerance as a psychic phenomenon)]. *Tolerantnoe soznanie i formirovanie tolerantnykh otnoshenii (teoriia i praktika): Sbornik nauch.-metod. statei*, 48-61. (in Russian).
4. Kiriliuk, O. (2011). Soderzhanie poniatia «tolerantnost». [The concept of «tolerance»]. *Tolerantnost v sovremennom mire: opyt mezhdistsiplinarnykh issledovaniy. Sbornik nauchnykh statei*, 57-60 (in Russian).
5. Crein, I. (2006). Kontseptsiya tolerantnosti yak universal'noyi katehoriyi evolyutsiyi rozumu: metapiddkhid [Tolerance as universal category of the evolution of intelligence: metaapproach]. *Visnyk natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny*. 11, 22-42 (in Ukrainian).
6. Kovalchyshyna, N. (2009). Vplyv treningovykh tehnologiy na formuvannya tolerantnoyi svidomosti studentiv [Influence of training technologies on the formation of tolerant consciousness of students]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu*. 14 (17), 224-230 (in Ukrainian).
7. Lectorskii, V. (1997). O tolerantnosni, pliuralizme i krititsizme [On Tolerance, Pluralism and Criticism]. *Voprosy filosofii*. (11), 46-54 (in Russian).
8. Ovchinnikova, I. & Kobzeva, N. (2015). Trening kak tekhnologiya aktivnogo obuchenii [Training as a technology of active learning]. *Molodoi uchonyi. Mezhdunarodnyi nauchnyi zhurnal*. (10), 1239-1243 (in Russian).
9. Surmin, Yu. & Tulenkov, N. (2004). *Teoriia sotsialnykh tehnologii* [Theory of Social Technologies]. Kiev: MAUP (in Russian).
10. Kheffe, O. (1991). Pliuralizm i tolerantnosn: k legitimatsii v sovremennom mire [Pluralism and Tolerance: Towards Legitimation in the Modern World]. *Filosofskie nauki*. 12, 16-28 (in Russian).
11. Yadov, V. (2007). *Strategiia sotsiologicheskogo issledovaniia. Opisaniye, obieiasneniye, ponimaniye sotsialnoi realnosti*. [Strategy of sociological research. Description, explanation, understanding of social reality]. Moskva (in Russian).

Бірюкова Тетяна Федорівна – кандидат філософських наук, доцент
Запорізький національний університет
Адреса: 69600, Запоріжжя, вул. Жуковського, 66
E-mail: tatyana.bir2062@gmail.com

Biriukova Tetiana F. – PhD in philosophy sciences, As. Prof.
Zaporizhzhia National University
Address: 66 Zhukovskoho st., Zaporizhzhia, 69600, Ukraine
E-mail: tatyana.bir2062@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6631-1731